

УДК351

К. А. ІСАЄВ

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ: СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА РОЛЬ І ФУНКЦІЇ

Розглянуто сутність політичних партій, визначено чинники, що спричиняють їх утворенню. Запропоновано класифікацію функцій, які виконують політичні партії. За допомогою результатів соціологічного дослідження доведено, що українські партії зосереджені на виконанні політичних та внутрішньопартійних функцій.

Essence of political parties is considered, certainly factors which draw them education. Classification of functions which execute politichnii parties is offered. It is proved by the results of sociological doslidzhenya, that Ukrainian parties are concentrated on implementation of political and inwardly parties functions.

Політичні партії – це складний соціокультурний та політичний феномен, який протягом багатьох років відіграє значну роль в житті суспільства, і який можна розглядати з багатьох боків.

З політологічної точки зору, політична партія – це організована частина суспільства, члени якої об'єднуються з метою виборювання влади в державі та подальшого її утримання. З соціологічної точки зору – це найбільш активна та організована частина населення, представники одного чи декількох класів, соціальних груп, які об'єдналися з метою захисту своїх інтересів.

З точки зору державного управління, партія – це вагомий елемент системи управління в державі, адже уряди більшості країн світу формуються саме за партійною ознакою.

Загалом, термін “партія” (від лат. *partio* – ділю, розділяю) у перекладі з латинської мови означає частину якоїсь великої спільноти.

Отже, узагальнюючи можна сказати, що партії виступають значущим елементом політичної, соціальної та управлінської систем, виконуючи низку важливих функцій.

Виходячи із зазначеного, дослідження політичних завдань і функцій політичних партій, визначення напрямів підвищення соціальної ефективності їхньої діяльності стає актуальним науково-прикладним завданням.

Перші наукові уявлення про партії пов'язані з такими мислителями та політичними діячами, як Е. Берк, Дж. Вашингтон, Дж. Медісон, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, А. Токвіль та ін. Істотне місце проблемам політичних партій приділяли мислителі початку ХХ ст. Дж. Брайс, М. Вебер, Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс та ін. Серед сучасних українських дослідників, які досліджували роль та місце партій в житті суспільства, можна назвати таких вчених, як В. Базів, П. Ворона, Г. Зурабян, О. Крюков, Б. Максимець, О. Назарчук, Є. Перегуда, С. Топалова, О. Чувардинський та інші.

Метою даної статті є з'ясування соціальної ролі та функцій політичних партій у сучасній Україні.

Думки щодо соціальної ролі та функцій політичних партій вже кілька століть турбують дослідників у всьому світі. Ж.-Ж. Руссо, як і послідовники його теорії, розглядали партії як зло, як засіб роз'єднання суспільства, як вияв домінування вузькогрупових інтересів над інтересами народу [1]. Приблизно так само оцінювали роль партій і “батьки-засновники” Конституції США Дж. Вашингтон, О. Гамільтон та ін. Але навіть вони, а тим більше їх наступники, не могли не зважати на те, що люди мають відмінні політичні уподобання, у т. ч. й щодо таких засадничих понять, як свобода, рівність, справедливість тощо.

Основний зміст діяльності будь-якої політичної партії – здобуття політичної влади в державі та реалізація своїх програмних цілей, які вони проводять у життя через ідейно-політичну, організаційну, пропагандистську, державну (коли оволодівають державною владою) діяльність.

Прототипи сучасних політичних партій з'явилися у період ранніх буржуазних революцій. Між тим, у сучасному розумінні політичні партії сформувалися лише в середині ХХ ст. одночасно з еволюцією виборчого права в напрямку до утвердження прямих, рівних, загальних виборів при таємному голосуванні. У сучасному світі налічується понад вісімсот партій, які об'єднують більше 100 млн членів [2]. Серед чинників, які спричиняють утворенню політичних партій, можна назвати такі:

- наявність у певних соціальних груп специфічних інтересів, реалізація яких вимагає утворення партій;
- різні погляди громадян щодо політичного устрою суспільства та інших конкретних політичних питань;
- незадоволення частини суспільства своїм становищем та наявність нагальної потреби діяти, щоб змінити його;
- наявність міжнаціональних конфліктів і міжконфесійних протиріч, коли партії формуються насамперед навколо національних чи релігійних ідей.

Виникнення партій не є випадковим явищем. Їхня поява зумовлена об'єктивними потребами розвитку суспільства; вони є центром кристалізації політичних інтересів, засобом контролю діяльності уряду, розвитку демократії, громадянського суспільства, формування громадської думки. Історичний досвід доводить, що партії можуть виникати на базі політичного руху або громадського об'єднання певної групи людей, перетворюючись на організацію для досягнення своєї мети шляхом розгортання політичної діяльності.

Уявлення про ту чи іншу партію дають такі чинники: 1) мета партії – завоювання й здійснення влади окремо або в коаліції; 2) характер організації партії; 3) зміст ідеології партії; 4) діяльність партії щодо забезпечення соціальної бази, підтримки з боку населення.

За визначенням М. Вебера, партії у своєму розвитку пройшли три стадії: аристократичне угруповання, політичний клуб, масова партія [3].

На першому, аристократичному, етапі партії були своєрідними кланами, згрупованими довкола правлячої верхівки. До них входили обрані члени найбільшого оточення правителів. Етап політичного клубу пов'язаний з ускладненням соціально-політичної структури суспільства, виникненням плюралізму і конкуренції у сфері політики. Партії набувають чіткішої організації та ідейно-політичної побудови. З клубних структур виникло чимало буржуазних

політичних партій. У другій половині XIX ст. у Європі виникають масові партії, які характеризуються великою кількістю членів, більшою організованістю, впливовістю на широкі верстви суспільства та політичний розвиток суспільства.

Сучасні політичні партії характеризуються складною структурою, в якій можна, насамперед, виділити такі елементи, як: лідери партії, партійний апарат, ідеологи партії, рядові члени партії.

У наш час все більш очевидною стає суперечлива сутність політичних партій. Як зазначав Ж. Клемансо, партії – це водночас добро і зло. “Добро – тому, що вони є колективною силою у боротьбі за прогрес. Зло – тому, що вони рано чи пізно уподібнюються церкві з її ієрархією та дисципліною, а такі організації обмежують можливості видатних особистостей, які в колективі змушені опускатися до загального середнього рівня [5]”. У природі політичних партій закладена вада, виявлена ще Р. Міхельсом: “будучи створеними як засіб досягнення соціально-групової мети, партії самі швидко стають метою самих себе: починають дбати переважно про свій добробут і успіх на виборах [6]”.

Між тим, за будь-яких умов політичні партії стають ключовим елементом демократії, рушійною силою процесів трансформаційних зрушень. Вони є головною силою, що формує провідні інститути політичного вибору, визначають демократичну легітимність влади. У демократичному суспільстві політичні партії відіграють роль сполучної ланки між виборцями, їхніми інтересами, з одного боку, та державними установами, інституціями, де приймаються рішення – з іншого. Це своєрідні канали політичної взаємодії між різними елементами “громадянського суспільства” та “правової держави”. Саме політичні партії та рухи відіграли провідну роль у переході від авторитарного до посткомуністичного управління після 1989 р. у Східній та Центральній Європі.

Важливе місце в розумінні сутності партій та оцінці їхньої ролі у житті суспільства посідає визначення функцій політичних партій.

Так, американський політолог Л. Меркл називає такі головні функції політичних партій: підбір партійних і державних лідерів; “рекрутування і соціалізація” нових членів; вироблення заходів щодо впливу партій на суспільні інституції та соціальне середовище; розв’язання внутрішніх партійних протиріч, які виникають у процесі діяльності та будь-якого роду інших внутрішніх проблем [7]. К. фон Бойме виокремлює чотири функції політичних партій: визначення мети; акумуляція та вираження соціальних інтересів; мобілізація та соціалізація громадськості у межах системи, особливо на виборах; “рекрутування” еліти та формування уряду [4]. Деякі політологи доводять кількість функцій до восьми-дев’яти. Називають, наприклад, такі: організація вивчення громадської думки з питань, які віддзеркалюють життєві інтереси нації; мобілізація електорату навколо кандидатів під час виборів; “виховання громадської думки” і дедалі активніше відігравання партіями “загальноосвітньої ролі в процесі здійснення політичної соціалізації”; “забезпечення безперервності політичних зв’язків між парламентом і всією країною”; формування разом із іншими політичними інституціями механізму державного й громадського управління, забезпечення стабільності урядової машини; створення найсприятливіших умов для послідовної зміни складу уряду за умов двопартійної чи багатопартійної системи та ін.

Деякі дослідники [8] виділяють такі функції, як інформування громадян,

“досягнення політичної узгодженості та однодумства” серед різних верств населення, “конвергентності” (зближення) різних соціальних сил.

Загалом, аналіз існуючих наукових праць дозволяє їх на розподілити на три великі групи.

I. Внутрішньопартійні функції:

1. Забезпечення єдності і погодження в партійних рядах.
2. Розширення складу партії (особливо важливе місце займає в діяльності масових партій).

3. Удосконалення партійної структури.

4. Укріплення фінансової бази політичної партії.

5. Розвиток відносин з іншими політичними партіями в середині та поза державою.

II. Друга група функцій – власне політичні функції.

1. Набуття влади, формування механізмів державного управління.

2. Легітимізація влади, тобто забезпечення підтримки влади серед населення.

3. Розробка і прийняття політичних рішень, здійснення політичного курсу суспільства.

4. Кадрова функція. Партії здійснюють відбір кандидатів на посади в представницьких органах.

5. Контроль за виконанням державних програм. У першу чергу, ця функція здійснюється через парламентську фракцію.

6. Координація і погодження дій з іншими учасниками політичного процесу (партії, блоки).

7. Корегування політичного курсу суспільства.

III. Соціальні функції.

1. Акумуляція та агрегування політичних інтересів громадян. Партії покликані представляти та захищати інтереси певних соціальних груп на державному та місцевому рівнях через відповідні державно-управлінські акти: рішення, закони, постанови тощо....

При цьому рід акумуляції інтересів мається на увазі об'єднання близьких інтересів різних людей, під агрегуванням – їх узагальнення, перетворення на конкретні політичні вимоги та рішення.

2. Із функцій агрегування інтересів напряму витікає функція *ідеологічна*. Під політичною ідеологією мається на увазі соціально значуща, теоретично оформлена система ідей, в якій відбиваються інтереси певних прошарків і яка слугує закріпленню чи зміні суспільних відносин. Отже, можна стверджувати, що партія надає людині ідеологію – зручну цілісну схему пояснення реальності (політичної, економічної тощо).

3. Завдяки цій функції партії виконують ще одну важливу функцію – політичної орієнтації суспільства в цілому та формування громадської думки про певні внутрішньо- та зовнішньо-політичні події.

4. Політична організація громадян. Сюди відноситься організація дій, на які реагує влада (мітинги, демонстрації тощо). Партії надають певну форму незадоволенню людей, спрямовують його на конкретні соціально-політичні дії.

5. Політична соціалізація. Політична соціалізація – це процес політичного

становлення особистості, входження людини в політику, його підготовка і включення його до владних відносин. Вона включає два аспекти:

- формування політичного світосприйняття (політичні орієнтації, прихильність до певних стереотипів);
- набуття навичок політичної участі.

6. Інтеграція суспільства. Партії намагаються об'єднати населення для боротьби з конкурентами. Однак поряд з функцією інтеграції вони можуть виконувати і функцію дезінтеграції. Тут важлива наявність у суспільстві базового консенсусу, тобто погодження за різними питаннями, а також конструктивна позиція партій – вони не повинні створювати штучних ліній розподілу суспільства. При цьому ключовим моментом в реалізації даної функції стає примирення інтересів конфліктуючих класів і соціальних груп, згладжування соціальних протиріч, недопущення розвитку конфліктів, недоведення соціальної системи до точки вибуху.

Багатоманітність функцій політичних партій свідчить про їх глибоке проникнення в суспільстві та розповсюдження на різноманітні соціальні явища. Таким чином, партія виступає містком між суспільством і державою.

Між тим, умови інформаційного суспільства та глобалізації висувають, на нашу думку, ще декілька соціально значущих функцій політичних партій, зокрема:

- налагодження тісного зв'язку та взаємодії з іншими суб'єктами громадянського суспільства – громадськими об'єднаннями, асоціаціями тощо;
- розробки системи колективного обґрунтування та прийняття рішень;
- створення інформаційного банку даних про існуючі в суспільстві протиріччя та методи їх розв'язання;
- розробка методів діагностики стану суспільного організму;
- участь у міжнародних асоціаціях партійних організацій, захист національних інтересів на міжнародному рівні.

Між тим, як доводять результати експертного опитування, що проводилося Інститутом глобальних стратегій в період з 23 березня по 6 квітня 2009 р. (у якості експертів виступали провідні українські політологи, соціологи, загальна кількість опитаних склала 32 особи), політичні партії в Україні сьогодні зосереджені виключно на внутрішньопартійних та політичних функціях [9].

Так, основними функціями політичних партій в Україні експерти називають такі: боротьбу за владу (78,1 %) та формування правлячої еліти в разі перемоги на виборах (56,3 %). Для порівняння: про функцію соціальної інтеграції та політичної соціалізації громадян наголошують лише 18,8 % опитаних, про функцію соціального представництва – 6,3 %.

При цьому, за результатами опитування можна стверджувати, що більшості впливових українських політичних сил практично не мають власної ідеології, а лише захищають певний бренд, ідейне наповнення якого може змінюватися в залежності від конкретної ситуації.

Так, на думку експертів, Блок Юлії Тимошенко, Блок Литвина і партія “Єдиний Центр” взагалі не мають певної ідеологічної платформи (так вважають відповідно, 68,8 та по 40,6 % опитаних); такі блоки та партії, як НУ-НС і СПУ до певного часу дотримувалися ідейної платформи, але згодом втратили її (37,5 та 46,9 %).

Також звертає увагу, що більшість партій є віддаленими від виборців, а система прийняття рішень, поширена в них є неpubлічною. Місцевий апарат формується не на ідеологічній основі, а у якості “вотчин” для окремих бізнесменів, які можуть забезпечити належне фінансування даної політичної сили. Серед парламентських партій і блоків експерти звернули увагу на такі характеристики:

Так, Блок В. Литвина характеризується залежністю політичної позиції від позиції лідера – 59,4 %; замкнутістю, неpubлічністю “партійного життя” – 53,1 %.

БЮТ має такі характеристики: “залежність політичної позиції партії від позиції свого лідера” – 78,1 %; “замкнутість, елітарність партійного керівництва” – 56,3 %; “перетворення “політичного змагання” між партіями в “лобістське змагання” бізнес-структур, що фінансують партію” – 53,1 %.

Публічна позиція КПУ залежить, на думку опитаних, від позиції центрального апарату – так вважають 56,3 % експертів, а політична позиція корелює з позицією її лідера – на це вказують 50,0 % опитаних.

Для НУ-НС є характерним: “формування обласних організацій, місцевих осередків партії як “вотчин” окремих бізнесменів” – 43,8 %; “залежність політичної позиції партії від економічних інтересів спонсорів”, “перетворення “політичного змагання” між партіями в “лобістське змагання” бізнес-структур, що фінансують партію” та “залежність політичної позиції партії від позиції свого лідера” (по 40,6 % опитаних, відповідно).

Основні характеристики Партії регіонів – це “залежність політичної позиції партії від економічних інтересів спонсорів” – 65,6 % та “перетворення “політичного змагання” між партіями в “лобістське змагання” бізнес-структур, що фінансують партію” – 62,5 %. Крім цього, на думку експертів, ПР формує обласні та місцеві осередки партії як “вотчини окремих бізнесменів” – так вважають 56,3 % опитаних. Великими партійними проблемами є “замкнутість, елітарність партійного керівництва” (53,1 %).

Серед шляхів модернізації існуючої партійної системи експерти відзначають:

- 1) прийняття нової виборчої системи (84,4 %);
- 2) установлення “фільтрів” для дрібних партій (28,1 %);
- 3) установлення обов’язкової мінімальної чисельності партій (18,8 %) [9].

Отже, для Українського суспільства, яке тільки нещодавно стало звикати до такого явища, як багатопартійність, політичні партії і досі залишаються чимось чужим та таким, що викликає недовіру. Більшість проведених соціологічних досліджень фіксують негативне ставлення більшості соціальних груп до цього соціального інституту. Виходячи з цього, недивним є той факт, що більшість українських громадян не належать до жодної політичної партії.

Поряд з цим і політичні партії, попри всі існуючі законодавчі преференції, ще не стали в Україні захисниками прав і свобод людини, виступаючи радше клубами за інтересами або за уподобаннями, за якими стоять окремі багаті люди – спонсори.

Дані проведених експертних опитувань констатують, що з усього переліку соціально значущих функцій, політичні партії в Україні не виконують жодної.

При чому відзначимо, що виконання соціально значущих функцій може відбутися за трьох ключових умов.

1. У разі, коли політична партія, згідно з термінологією М. Вебера, перейшла зі стадії політичного клубу і стала масовою партією.

2. Якщо партія має свою ідеологію, тобто відносно стабільну систему ідей, поглядів, уявлень про сучасність і про бажане майбутнє.

3. Якщо ідеологія партії спрямована не на пошук існуючих соціальних протиріч, а на пошук того, що об'єднує суспільство, і якщо очільники партії основні зусилля спрямовують не на компрометацію опонентів, а на пошук власних, оригінальних і конструктивних рішень вирішення актуальних для суспільства проблем.

Саме такі партії і матимуть майбутнє в Україні.

Література:

1. Абетка українського політика. – К. : АТС, 1997. – 278 с.
2. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна / А. Білоус. – К., 1997. – 230 с.
3. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем. ; сост. и общ. ред. Ю. Давидова ; предисл. П. Гайденко]. – М. : ВЦИОМ. – 2003. – 790 с.
4. Бойме К. фон. Типы политической культуры ; [отв. ред. К. С. Гаджиев] / К. фон Бойме. – М. : Юнити, 2003. – 230 с.
5. Матвеев В. Ф. Право публичных собраний : очерк развития и современной постановки права публичных собраний во Франции, Германии и Англии ; [редактирование Allpravo.Ru. ; по изданию 1909 г.] / В. Ф. Матвеев . – СПб. – 2004. – Режим доступа : <http://www.allpravo.ru/library/doc117p0/instrum2988/item3032.html>
6. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии / Р. Михельс // Диалог. – 1990. – № 5, 9 ; 1991. – № 4.
7. Меркл Л. Американская политологическая школа / Л. Меркл ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 2000. – 275 с.
8. Пуфлер Е. Партийна система незалежної України / Е. Пуфлер // Нова політика. – 1997. – № 1. – С. 17–26.
9. <http://www.igls.com.ua/analytics/3229/>

Надійшла до редколегії 20.03.2009 р.